VOLUME:1 ISSUE:2

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR
Xalqaro ilmiy jurnali
International scientific journal
INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

LISONIY HAMJAMIYAT TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI - INSON LISONIY TUZILISHINING KLINIK XUSUSIYATLARI

Safoyeva Shodiya Ma'ruf qizi
Navoiy davlat pedagogika instituti erkin tadqiqotchisi

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF LINGUISTIC COMMUNITY - CLINICAL FEATURES OF HUMAN LINGUISTIC STRUCTURE

Safoyeva Shodiya Ma'ruf kizi
independent researcher of the Navoi State Pedagogical Institute

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ОБЩНОСТИ - КЛИНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ СТРУКТУРЫ ЧЕЛОВЕКА

Сафоева Шодия Маъруф кызы
самостоятельного соискателя Навоийского государственного педагогического института

E-mail: dilshodovayasina2023@gmail.com
Orcid: 0009-0007-9491-1399
Doi: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.17162337***

Anotatsiya. *Inson jamiyati taraqqiyoti va madaniyatining ajralmas qismi bo'lgan til — nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning o'zini anglash, tafakkur yuritish va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish vositasidir. Har bir til o'z atrofida shu tilda so'zlashuvchi kishilar guruhini — lisoniy hamjamiyatni shakllantiradi. Lisoniy hamjamiyat deganda, bir xil til tizimidan foydalanuvchi, uni kundalik hayotda faol qo'llovchi, shu orqali o'zaro aloqa qiluvchi insonlar to'plami tushuniladi. Bu hamjamiyat tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki milliy o'zlik, tarix, madaniyat va ijtimoiy qadriyatlar timsoli sifatida qabul qiladi. Lisoniy hamjamiyatlar nafaqat bir mamlakat doirasida, balki global miqyosda ham shakllanadi.*
Kalit so'zlar: *Lison, hamjamiyat, lisoniy hamjamiyat, shaxs, so'z, tafakkur*

Аннотация. *Язык, являясь неотъемлемой частью развития и культуры человеческого общества, является не только средством общения, но и средством самопонимания, мышления и формирования социальных отношений между людьми. Каждый язык формирует вокруг себя группу людей, говорящих на этом языке, – языковое сообщество. Под языковым сообществом понимается группа людей, использующих одну и ту же языковую систему, активно использующих её в повседневной жизни и общающихся посредством неё друг с другом. Это сообщество воспринимает язык не только как средство общения, но и как символ национальной идентичности, истории, культуры и общественных ценностей. Языковые сообщества формируются не только в пределах одной страны, но и в глобальном масштабе.*
Ключевые слова: *Язык, сообщество, языковое сообщество, личность, слово, мысль.*

Abstract. *Language, an integral part of the development and culture of human society, is not only a means of communication, but also a means of self-understanding, thinking and the formation of social relations among people. Each language forms a group of people speaking this language around itself - a linguistic community. A linguistic community is understood as a group of people*

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR
Xalqaro ilmiy jurnali
International scientific journal
INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

who use the same language system, actively use it in everyday life, and communicate with each other through it. This community perceives language not only as a means of communication, but also as a symbol of national identity, history, culture and social values. Linguistic communities are formed not only within one country, but also on a global scale.

Keywords: *Language, community, linguistic community, person, word, thought.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Har bir lisoniy hamjamiyat o‘z ichida muayyan til qoidalariga amal qiladi, o‘zaro muloqot madaniyatini rivojlantiradi va avloddan-avlodga axborot uzatadi. Bu hamjamiyatlar tilni faqat muloqot quroli sifatida emas, balki ijtimoiy birdamlik ramzi sifatida ham qadrlaydi. Shuning uchun ham til va lisoniy hamjamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganish — nafaqat til taraqqiyoti, balki jamiyat rivoji uchun ham muhim ahamiyatga ega.Bugungi globallashuv jarayonida turli lisoniy hamjamiyatlar o‘rtasidagi aloqalar kuchayib, ko‘p tillilik va madaniyatlararo muloqot muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa har bir lisoniy hamjamiyatning o‘z tilini saqlab qolish, rivojlantirish va yosh avlodga yetkazishdagi rolini yanada oshiradi. Ayniqsa, kichik millatlar va ularning tillari uchun bu masala dolzarb bo‘lib, til orqali o‘zligini yo‘qotmaslik masalasi muhokama qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, lisoniy hamjamiyat faqat tilshunoslik doirasidagina emas, balki ijtimoiy va siyosiy kontekstda ham tahlil etilishi zarur. Ushbu ishda aynan shunday yondashuv asosida lisoniy hamjamiyat tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, shakllanish mezonlari va ijtimoiy ahamiyati yoritib beriladi. Maqsad — tilning ijtimoiy tabiatini chuqurroq anglash, til orqali jamiyatda shakllanadigan birdamlik va o‘zaro tushunishni tushuntirishdan iboratdir.

Insoniy va ijtimoiy o‘lchovlar doirasida ikkita omil alohida o‘rin tutadi. Ijtimoiy, madaniy va ma’naviy hayotdagi har qanday o‘zgarishlar tilda namoyon bo‘ladi, yangi tushunchalar va til birliklarini yaratadi, mavjudlarini o‘zgartiradi va unutilganlarni qaytaradi. Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga qiziqishning ortishi globallashuv jarayonlari bilan bog‘liq ijtimoiy hayotning bir xilligi va birlashishi xavfini bartaraf etishga urinishdir. Lingvistik ong dunyoning qiyofasini aks ettiradi va u bilan uzviy bog‘liqdir. Shaxsning kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari. Konkret lingvistik ong ijtimoiy jihatdan aniqlanadi. Ong, M.M.Baxtin yozganidek, “uyushgan jamoaning ijtimoiy aloqasi jarayonida yaratilgan ramziy materialda shakllanadi va amalga oshadi” [Baxtin (Voloshinov), 1998, 17 –bet]. “Shaxs o‘z ongi mazmunining egasi, o‘z fikrlarining muallifi, o‘z fikri va istaklari uchun mas’ul shaxs sifatida, bunday shaxs sof ijtimoiy va mafkuraviy hodisadir” (Ibid, 40).Ong tashqi ta’sirlarga bog‘liq va miyaning ishlashi odamning miya faoliyati va ob’ektga bog‘liq faoliyati bilan bog‘liq [Tarasov, 2001, 306-307-bet].

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR
Xalqaro ilmiy jurnali
International scientific journal
INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

Inson ongiga tashqi ta'sir, M.R.Jeltuxinaning fikricha, uning ruhiyatining muayyan o'zgarishiga olib keladi [Jeltuxina, 2014, 28 –bet], inson psixikasining xususiyatlari ong sub'ektining madaniy va ijtimoiy tajribasi orqali o'ziga xos tarzda vositachilik qiladi. Lingvistik shaxs bu "shaxsning nutq faoliyatiga, nutq asarlarini ishlab chiqarishga va idrok etishga tayyorligini har xil darajasini ifodalovchi ko'p komponentli, tizimli shakllanish" [Pshenkina, 2005, 193 –bet]. Muayyan shaxsning lingvistik shaxsiyatining o'ziga xosligi uning nutq xatti-harakatining individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining kombinatsiyasining o'ziga xosligidadir. Shaxsning nutq xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilib, T.G.Vinokur uning determinizmiga ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik muloqot shartlarining ichki va tashqi qonunlari asosini ko'rsatadi, buning natijasida "nutq xulq-atvori jamiyatda shaxsning tashrif kartasi sifatida namoyon bo'ladi, bu haqiqiy o'zaro ta'sirni aks ettiradi, lingvistik va ekstalingvistik omillar "[Vinokur, 1993, 29 –bet]. Nutq faoliyati-bu lingvistik shaxsning o'zini namoyon qilish usuli, uning o'ziga xosligining namoyon bo'lishi. Muloqot chog'ida kommunikantlar ongida ma'lum bir imidj shakllanadi, muloqot sherigi haqida individual lingvistik shaxs sifatida ma'lum fikr shakllanadi.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI

A.N.Kryukov ongning ikki shaklining mavjudligiga e'tibor qaratib, lingvistik va fon bilimlari o'rtasidagi farqni, ularni individual ongda saqlash usullari o'rtasidagi farqni o'rganadi. Muallif, shuningdek, fon va to'g'ri lingvistik bilimlar chegarasida shakllangan "tarqoq ong qatlami" haqida gapiradi va kognitiv va lingvistik ongni tavsiflovchi hodisalar mavjudligini ko'rsatadi, ular "ko'p jihatdan ularning xususiyatlarini tushuntiradi, nutq aloqasi va naqsh tarjimasi "[ryukov, 1988, 34-be].

Xaleevaning "chet tili" shaxsining semantik va pragmatik xususiyatlarini anglashi va tushunishi uchun tilshunoslikni yangi ijtimoiy muloqot vositasi orqali joriy etish, shuningdek, tanishishni anglatishi kerak degan fikrini ishlab chiqish. Dunyoning yangi rasmlari [Xaleeva, 1989, 55 –bet], V.N.Bazylev, ikkinchi darajali tilshunoslik, hech bo'lmaganda, "xorijiy madaniy tilshunoslik tezaurusining asosiy invariantigacha", o'zaro bog'liqlikdan boshlab shakllanishini ta'kidlaydi. Og'zaki va kognitiv darajadagi shaxsning ongi, "boshqa ijtimoiy-madaniy hamjamiyat orqali vositachilik qilib, ongda bir-biriga bog'liq bo'lgan boshqa axborot tizimini sintez qildi" [Bazylev, 1998, 93-116-betlar] Lingvadaniy jamiyatning deyarli barcha a'zolari uchun umumiy bo'lgan bilim va g'oyalar, bir tomondan, har bir lingvistik jamoaga xos bo'lgan ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash modellari harakatining natijasidir. Qo'llar, bu modellarni saqlaydi, stereotiplarni o'matadi,

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR
Xalqaro ilmiy jurnali
International scientific journal
INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

ularning avlodlararo o‘tishi uchun imkoniyatlar yaratadi, bu esa o‘z navbatida bu jamoa a’zolarining lingvistik va madaniy birligini belgilaydi “[Gudkov, 1997, 116 – bet]. Madaniyatlararo muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shu tilda yuritiladigan jamiyatning ijtimoiy-madaniy kodini, ushbu lingokultural jamoaning kognitiv bazasida saqlanadigan bilim va g‘oyalarni o‘zlashtirish zarur [o‘sha yerda: 118].

“Atrofdagi voqelikni bilish, tasvirlash, baholash” va “chet tilidagi nutq faoliyatida chet tili yordamida” kommunikativ harakatlarni amalga oshirish qobiliyati [Plexov, 2007, 3-bet] majburiy xarakteristikadir. Ikkinchi darajali lingvistik shaxs, kommunikativ faol sub’ekt. Ikkinchi darajali lingvistik shaxsning shakllanishining natijasi, ND Galskovaning fikricha, uning o‘zaro bog‘liq kommunikativ, ijtimoiy madaniy va kognitiv rivojlanishi, “boshqa jamiyatga mansub odamning motivlari va munosabatlarini tan olish” qobiliyati bo‘lishi kerak. Turli xil qadriyatlar, me’yorlar va baholash tizimi ishlaydi [Galskova, 2008, 69 -bet]. Shu munosabat bilan N. D. Galskova tezisning shakllanishiga alohida e’tibor beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Lisoniy hamjamiyat tushunchasi tilshunoslikda, xususan, sotsiolingvistika fanida muhim o‘rin tutadi. Bu atama ilk bor tilni ijtimoiy hodisa sifatida o‘rganuvchi mutaxassislar tomonidan fanga kiritilgan bo‘lib, til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqani tahlil qilishda qo‘llanilgan. Tilshunos Edward Sapir va Benjamin Lee Whorf kabi olimlar tilning inson tafakkuridagi o‘rnini chuqur o‘rgangan va har bir tilda so‘zlashuvchi jamiyatlar o‘ziga xos dunyoqarashga ega ekanligini ta’kidlagan. Lisoniy hamjamiyat esa aynan shu tilda o‘z fikrini ifoda etadigan, shu tilga mansub madaniyatni egallagan insonlar guruhini anglatadi.

Lisoniy hamjamiyatlar faqat tilga bog‘liq emas, balki urf-odat, qadriyatlar, madaniy kodlar, kommunikatsiya uslublari bilan ham belgilanadi. Demak, bu tushuncha tilni tashuvchi insonlarning ijtimoiy, madaniy va psixologik birligi sifatida namoyon bo‘ladi. Sotsiolingvistik nuqtai nazardan olganda, til — bu ijtimoiy xulq-atvorni boshqaruvchi asosiy vositadir. Demak, tilning o‘zi hamjamiyat ichida shakllanadi va u orqali me’yorlashadi.Lisoniy hamjamiyatni boshqa ijtimoiy guruhlardan ajratib turadigan bir qator muhim belgilar mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

Umumiy til: Hamjamiyat a’zolari bir xil til tizimidan foydalanadilar, bu ularning asosiy aloqa vositasidir. Masalan, o‘zbek tilida so‘zlashuvchi kishilar o‘zbek lisoniy hamjamiyatini tashkil qiladi.

Til me’yorlariga amal qilish: Har bir lisoniy hamjamiyat ichida fonetik, morfologik, sintaktik va leksik qoidalar mavjud bo‘ladi.

Kommunikativ hamkorlik: A’zolar bir-biri bilan til orqali muloqot qiladi, axborot almashadi, fikr bildiradi va munosabatlar o‘rnatadi.

Madaniy birlik: Lisoniy hamjamiyatda til bilan birga tarix, madaniyat va urf-odatlar ham tarqaladi.

Identiklik: Bu hamjamiyatga mansublik kishilarda til orqali o‘zlik hissi, ya’ni kim ekanligini anglash tuyg‘usini shakllantiradi.

Lisoniy hamjamiyatlar turlicha mezonlar asosida tasniflanadi:

Milliy lisoniy hamjamiyat – bir millatga mansub insonlarning til birliklari, masalan, o‘zbeklar, tojiklar, ruslar.

Hududiy lisoniy hamjamiyat – ma’lum geografik hududda shakllangan til birliklari, masalan, Qashqadaryo shevalari asosidagi mahalliy lisoniy guruhlar.

Ijtimoiy lisoniy hamjamiyat – ijtimoiy tabaqalarga (yoshlar, ziyolilar, kasb egalari) xos bo‘lgan til birliklari, masalan, talabalarning argosiga ega bo‘lgan til tizimi.

Virtual lisoniy hamjamiyat – internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllangan, muayyan mavzu atrofida til bilan birlashgan guruhlar.

Bugungi globallashuv davrida lisoniy hamjamiyatlar oldida yangi imkoniyatlar bilan birga, muayyan xavf-xatarlar ham paydo bo‘lmoqda. Internet, texnologiya va xalqaro migratsiya natijasida turli tillarda so‘zlashuvchi guruhlar o‘rtasida faol muloqot shakllanmoqda. Natijada, yirik tillar asosida shakllangan global lisoniy hamjamiyatlar kengayib, kichik tillarga nisbatan ustun mavqega ega bo‘lib bormoqda.

Masalan, ingliz tili bugungi kunda xalqaro aloqa, ilm-fan, texnologiya va ta’lim sohalarida asosiy vosita sifatida ishlatiladi. Bu esa ingliz tilida so‘zlashuvchi global lisoniy hamjamiyatning kengayishiga olib kelmoqda. Bunday jarayon, bir tomondan, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirsa-da, boshqa tomondan, kichik tillarning lisoniy hamjamiyat sifatida zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

XULOSALAR

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohaza va tahlillar asosida shuni xulosa sifatida keltirish mumkinki, lisoniy hamjamiyat — bu til asosida shakllangan, madaniy, ijtimoiy va kommunikativ birlikka ega bo‘lgan insonlar guruhidir. Lisoniy hamjamiyat tushunchasi tilshunoslikda, xususan, sotsiolingvistika, psixolingvistika va madaniyatshunoslik kabi sohalarda tilni faqat grammatik tizim emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida o‘rganish imkonini beradi. Til — jamiyat a’zolari o‘rtasidagi muloqot

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR
Xalqaro ilmiy jurnali
International scientific journal
INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

vositasi bo‘lishi bilan birga, ularning o‘zlik hissini shakllantiradi, madaniyat va qadriyatlarni avloddan-avlodga uzatadi. Shunday ekan, lisoniy hamjamiyat mavjud bo‘lmagan joyda tilning ijtimoiy qadriyati pasayadi. Har bir tilda o‘ziga xos dunyoqarash, tafakkur modeli, madaniyat va tarix mujassam bo‘lib, bu tillar orqali shakllangan lisoniy hamjamiyatlar insoniyatning ko‘p asrlik merosini ifodalaydi. Globalizatsiya va texnologik taraqqiyot tufayli bugungi kunda yirik tillarning lisoniy hamjamiyatlari tobora kuchayib bormoqda. Bu esa kichik tillar va ularning hamjamiyatlari uchun xavf tug‘diradi. Ayniqsa, tilni unutish yoki boshqa tilda erkin muloqotga o‘tish jarayonida milliy o‘zlik, tarixiy xotira, madaniy an’analar yo‘qolishi mumkin. Shu bois, har qanday jamiyat tilni saqlash orqali o‘z lisoniy hamjamiyatini ham asrab qoladi. O‘zbek tilida so‘zlashuvchi lisoniy hamjamiyat milliy o‘zligimiz, tarixiy ildizlarimiz va ma’naviy qadriyatlarimizning tayanchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A., Jo‘rayev N. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
2. G‘aniev G‘. Sotsiolingvistika asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2005.
3. Humboldt V. Til va tafakkur. – Toshkent: “Sharq”, 2000.
4. Fishman J. A. Sociolinguistics: A Brief Introduction. – Rowley: Newbury House, 1970.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge University Press, 2003.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat tilini rivojlantirishga doir chora-tadbirlar” haqidagi qarori, 2019-yil 21-oktabr, PQ–5850-son.